

Ramiza Smajić

POSljednji GRAČANIČKI SIDŽIL

Sidžil (lat. *sigillum*) je službeni registar osmanske sudske kancelarije, u kojem su zavedeni svi na sudu rješavani problemi. U sadržaju sidžila mogu se naći predmeti iz oblasti građanskog i porodičnog prava (kupoprodaja, dužnički odnosi, vjenčanja, razvodi, ostavinske rasprave...), kao i prijepisi službenih akata viših organa (fermani, berati, bujrukdije...). Kako vidimo, osim izrazito sudske djelatnosti, kadije su bili zaduženi i za određivanje cijena na tržištu, određivanje radnika za opravke putova, mostova, tvrđava, popise stanovništva i dr. Predmetna problematika u sidžilima očituje i promjene u nadležnostima određenog kadije. Tako je, naprimjer, očito da su u sidžilima, koji se odnose na bosanske prostore u drugoj polovini XIX stoljeća, zastupljeni samo razvodi, vjenčanja, ostavinske rasprave i djelimično procesi iz agrarnih odnosa, što je rezultat promjene domena nadležnosti šerijatskih sudova reformama pravnog zakonodavstva. Ukratko, već nakon Hatt-i šerifa od Gulhane, kadija gubi na ulozi u poslovima izvan nadležnosti suda.

Značaj sidžila kao izvora ne leži samo u njezovoj historiografskoj dimenziji, nego i mjestu koje bi imao u onomastičkim, topografskim, etnološkim, sociološkim i drugovrsnim

istraživanjima. Svakako, taj značaj se ne očituje samo u okviru historije uže oblasti i stanovništva, privrede, ustanova, konkretno u ovom slučaju na području gračaničkog kadiluka u Zvorničkom sandžaku, nego i u okviru istraživanja većih administrativnih jedinica.

Zbog nepostojanja djela na bosanskom jeziku, koje bi sintetički zaokružilo informacije o historiji sudstva u Osmanskom Carstvu, svaki priređivač ovog tipa izvora prisiljen je čitaocima približiti instituciju kadije, pa čak i kadiluka kao administrativno-upravne jedinice. Tako je i Sadik Šehić, u svom radu posvećenom gračaničkom kadiluku u Zvorničkom sandžaku, dao osnovne informacije o pomenima gračaničkog kadiluka u arhivskoj građi, razvoju kompletnog sudstva, ustanovama kazni askera i šejh-ul-islama i kadija uopšte. Mi ćemo podsjetiti i na činjenicu da, iako je postojala hijerarhijska ljestvica u osmanskom sudskom sistemu (šejh-ul-islam, kazi asker, kadija, naib), u obavljanju dužnosti nije bilo obavezne zavisnosti između ovih organa. Kadije su bile različitih rangova, što je ovisilo o njihovom obrazovanju, a to je označavano prema plati koju je dobivao. Bosna je, u periodu koji nas zanima, na prelazu iz 18. u 19. stoljeće, imala oko 45 kadijskih mjesta sa različitim rangovima kadije. Najveći rang je imao sarajevski kadija, koji je imao zvanje mule. Međutim, i rang mule je bio stepenovan, pa je ovaj sarajevski bio četvrtog, najnižeg stepena mulaluka.

Osjećamo potrebu da na ovom mjestu istaknemo jednu posebnu

značajku ove temeljne institucije administrativno-pravnog sistema Osmanskog carstva, a čemu su rijetki, poput Hazima Šabanovića, posvetili punu pažnju. Riječ je o izvjesnom stupnju nezavisnosti, koju su imale kadije u odnosu na čak najviše vojno-političke i upravne organe u ejaletu, beglerbegove. Naime, činjenica da su kadije postavljane od posebnih organa centralne vlasti i da su imali prvenstveno ulogu kontrolora zakonitosti akata i postupaka svih organa vlasti u ejaletu, njihovu funkciju činila je nezavisnom i u odnosu prema samom beglerbegu. Utoliko više ovaj status čini značajnijim informacije koje se mogu naći u registru ovog administrativno-upravnog organa. Još ako se uzme u obzir koliko malo se uradilo na cjelovitim monografskim studijama ključnih bosanskohercegovačkih gradova, onda je očita potreba za publikovanjem ovakve vrste građe.

Iako je bilo istraživača koji su svoje značajne studije zasnovali upravo na ovim prvorazrednim izvorima, do danas je put do čitalačke javnosti našao tek sidžil mostarskog kadije kojeg je priredio Muhamed Mujić, a koji je posthumno objavljen 1987. godine.

Nažalost, sluh javnosti još je neosjetljiv na ovakve zahtjeve u nauci, o čemu svjedoči činjenica da neki od dešifrovanih i prevedenih sidžila već decenijama u rukopisu čekaju na mjesto u izdavačkim planovima. Pored toga, u sredinama u kojim se njihovo publikovanje stavlja na dnevni red, danas postoji poražavajuća dodatna teškoća, činjenica da se za ovakvu građu ne mogu napraviti recenzije zbog minornog broja stručnjaka u

ovoj oblasti. U međuvremenu su ratne okolnosti u nepovrat odnijele istinske riznice arhivske građe pohranjene u Orijentalnom institutu i sličnim institucijama, pa i nekad bogatim porodičnim bibliotekama. Može se slobodno reći da je sidžil, koji je predmet našeg interesovanja u ovom radu, svojom ratnom odisejom zaslužio da mu se ne samo posveti puna pažnja, nego da se uloži najveći napor da se sačuva ono šta je od njega ostalo. Ova formulacija najbolje oslikava situaciju u kojoj se nalazi jedini preostali sidžil kadiluka Gračanica.

Još je Sadik Šehić, u radu posvećenom gračaničkom kadiluku, dao nekoliko informacija o postojanju ovog sidžila, iz kojih saznajemo to da je pomenuti sidžil nekada bio pohranjen u zbirci sidžila Gazi Husrev-begove biblioteke, da je 1981. godine izuzet i deponovan u Orijentalnom institutu radi čuvanja i obrade. Dodatnim informisanjem smo utvrdili da je, razaranjem Orijentalnog instituta 1992. godine, original sidžila doista nestao bespovratno, zajedno sa cjelokupnom arhivskom građom u Institutu. U prilog neophodnosti hitnog publikovanja ovakve izvorne građe govori podatak da je u građi, koja je nestala spaljivanjem Orijentalnog instituta, izgorio i original jedinog objavljenog prijevoda sidžila, već pomenutog sidžila mostarskog kadije (1632.-1634.). Igrom sudbine i zdravim lokalno-patriotskim i bibliofilskim osjećajima pojedinca, od gračaničkog sidžila su preostale tek papirne kopije.¹ Nažalost, imajući u vidu trajnost ovih kopija, može se reći

da je ova jedinstvena dokumentarna građa samo privremeno sačuvana.

Iako se kod ovakve vrste građe praktikuje i izdavanje regesti dokumenata, čime bi se dobio konkretan uvid u sadržaj sidžila, smatramo da bi najadekvatnija forma kojom bi se predstavio ovaj gračanički sidžil bio *in extenso*. Svaki drugi način ostavlja otvorenom mogućnost da se zaobiđu ili zanemare bitni detalji.

Nije rijetka situacija da se unutar sidžila nađu kratki tekstovi, pojedini isječci ili tek list nekog od ranijih sidžila koji su dospjeli do određenog kadije. Tako je u ovom sidžilu sačuvan prijepis djela *Darh qarwâ'id al-a'arâb*. Komentator djela je naveden u uvodu kao Muhammad b. Sulaymân, poznat kao Kâfiladî, a autor djela na koje se komentar odnosi je Ğamâluddîn Muhammad 'Abdullâh b. Yûsuf b. Hidâm. Prepisivač je potpisan u kolofonu kao hadži Mustafa, sin hadži Ahmeda, iz kasabe Gračanica. Kao vrijeme nastanka prijepisa naveden je period dok je dotični prepisivač bio u "Husrevovoj medresi, između dvije jacije, u četvrtak, 1158. god. po hidžri".

Na jednom listu je podatak, potvrđen odgovarajućim i čitkim pečatom, da je ovaj prijepis prešao u vlasništvo Ahmeda Sabita, sina Mustafe Abid-efendije, poznatog kao Čokadži-zade. Navedena je i cijena po kojoj je rukopis otkupljen, 18 groša.

U sidžilima su pojedine stranice često ostavljene prazne. Da li je takav slučaj bio i u ovom sidžilu, ne znamo, s obzirom na to da su kopirane samo ispisane stranice.

Osjećamo potrebu da i na ovom mjestu progovorimo o teškoćama koje prate svako priređivanje izvora osmanske provenijencije, pa tako i ovog sidžila. Specifičan rukopis pisara, svjesno nastojanje da se u pojedinim pitanjima kamuflira određeni sadržaj te napor da se posebnim pravilima u pisanju onemogućiti bilo kakvo falsifikovanje, učinili su posao priređivača izuzetno zahtjevnim, prvenstveno u dešifrovanju teksta, a tek onda u prevođenju. Veliku olakšicu tokom dešifrovanja čini to što dokumenti zastupljeni u sidžilima imaju svoje šablone, te činjenica da je ovaj sidžil od početka do kraja pisala jedna ruka, tako da je rukopis svo vrijeme isti. Što se tiče samog prijevoda, ako zanemarimo arhaičnost i stil, još su uvijek u velikoj mjeri prisutne nedoumice na terminološkom planu.

U sidžilu nema originalne paginacije, ili ona nije uočljiva na amaterski pravljenim kopijama. Očito je da je neko pokušao napraviti izvjesnu numeraciju, ali je nedostajuća na trećini sidžila, dok se u preostalom dijelu ne može sa sigurnošću potvrditi slijed dokumenata prema navedenim brojevima stranica, nego tek po datumima, što opet stvara dodatni problem, budući da je često navedena samo godina, bez mjeseca. To je jedan od razloga što nismo mogli uočiti ni to da li ima predmeta koji su kasnije provedeni, pa da datumi hronološki ne slijede jedan iza drugog. Inače, vremenski opseg koji pokriva ovaj sidžil se kreće od 1793. do 1799. godine.

Ukupan broj zavedenih dokumenata u sidžilu je 146, dok je registrovano 128 vjenčanja.

Ubiciranje toponima spomenutih u sidžilu zahtijevalo bi rad na terenu, kao i upućenost u regionalna pomjeranja tokom dvije stotine godina. Saznanja do kojih bi se došlo svakako bi obogatila geografsku sliku ovog područja. Mahale su se skoro uvijek formirale oko određene džamije, te su po vakifu te džamije ili nekom drugom, od naroda korištenom imenu, dobivale ime i same mahale. Tako se u ovom gračaničkom sidžilu pojavljuju slijedeće mahale: Čiriš, Hidajet-mahala, Ahmed-pašina mahala, Paša-zade mahala, Olum-mahala, Vranić, Derviš-hodža, Gojsalić...

Pomenute su slijedeće džamije: Paša-zade, Halil-ef., Nova, Čiriš, hadži-Džaferova, Ahmed-pašina,...

Pored ovoga, mogu se izdvojiti neka sela koja se češće javljaju u predmetima: Malešići, Miloča, Međeđa, Orahovica, Rastica, Rašica, Slana...

Ovdje treba imati na umu mogućnost sličnog ili eventualno drugačijeg čitanja naziva.

Dok je većina dokumenata pisana na originalnom, osmanskome jeziku, registri vjenčanja su obavezno na arapskom jeziku.

Brakovi među muslimanima sklopili su po uobičajenoj proceduri, uz opunomoćenike sa obje strane, a o njihovim punomoćima svjedočilo je treće lice. Navest ćemo dva primjera, u kojima se kao ženici pojavljuju vjerski i pravni službenici:

Pr. 1. □enik: *imam Ahmed-ef. iz mahale Mejdan; njegov vekil je Salih-ef. iz mahale Mumihodža (Muhodža, Muhihodža?)*,

Nevjesta: Hatidža, kći Sulejmana, iz mahale Čiriš; njen vekil je alemdar Abdullah,

Svjedoci: mula Osman i Čolo-zade mula Muhamed,

Mehr-i mu'edždžel: 3.000

Pr. 2. □enik: *Čapko muftija Mustafa-ef. iz mahale Gojsalić;*

Nevjesta: Hatidža, kći Omer-bega, iz pomenute mahale; njen vekil je Mustafa-beg

Svjedoci: mula Derviš i Ahmed,

Mehr-i mu'edždžel: 6.000

U potpisu: *Omer-ef., Osman, Ahmed i dr.*

Letimičnim uvidom u podatke koji su unošeni tokom vjenčanja, primijetili smo da se, u pogledu zastupljenosti mehra, ni ovaj sidžil ne razlikuje od većine bosanskih sidžila koje smo ranije konsultovali. Naime, redovan je uobičajeni *mehr-i mu'edždžel*, dok skoro nigdje nismo naišli na *mehr-i mu'adždžel*. Visina mehra svjedoči o imovinskom stanju pojedinaca, što može dovesti do saznanja o ekonomskoj slici tog vremena u određenim slojevima ljudi.

Što se tiče onomastike, u izvorima iz starijih razdoblja rijetko možemo pronaći današnja prezimena. Ovaj sidžil je utoliko dragocjeniji što su u njemu već prisutne današnje forme prezimena u velikoj mjeri, tako da se mogu prepoznati i danas postojeća u gračaničkoj regiji. Pored slavenskog dodatka -ić, jednako često nailazimo na vlastito ime + perz. dodatak *zade*, odnosno osmanski termin *oglu*, sve u značenju riječi *sin*. Navest ćemo

najčešća: Ali-ağa-zade (Alijagić), Berber, Bošnjak, Brkić, Bureković, Burić, Čajić, Čauš, Čolo (Džulo?), Ćosić, Durakoglu (Duraković), Džabić, Dževrak, Ferkuš, Gleto, Grbo (Grebo?), Imam-zade (Imamović), Insanić, Kovač, Ladžo, Mahić, Malešić, Mujić, Mulić, Musić, Pašalić, Pervan, Ramić, Redžeboglu (Redžepović), Sarač, Sinanović, Siradž, Turkoğlu (Turković), Velioglu (Velić) ...

Kadija je, kao zastupnik šerijata i kanuna, bio nadležan svim slojevima društva, pa se i na osnovu toga ističe da su šerijatski sudovi imali univerzalni karakter. Kršćani su svoja vjenčanja i parnice rješavali u sklopu svojih vjerskih zajednica i nisu se morali obraćati kadiji za to. Ipak, sudeći po građi iz brojnih sidžila, oni su se obraćali i kadijama za rješavanje određenih problema na osnovu šerijata i kanuna. Kršćani se tako sreću i u ovom sidžilu, iako u sasvim zanemarljivom broju. Manje detaljnim pretraživanjem naišli smo na zimmije (zimija = šticećenik) Luku, Jovana, Drađu i još nekoliko njih, ali bez naznačenih prezimena. Nismo naišli ni na jedan slučaj prevjeravanja.

Ispod predmeta su uredno navođeni svjedoci (šuhud ul-hal), što se može vidjeti iz primjera dokumenata čije prijevode prilažemo ovom radu.

Iz sidžilske građe se može doći do saznanja o strukturi stanovništva tog vremena. Sudeći po frekvenciji stranaka kroz sudske predmete, može se uočiti da se gračanički kadiluk odlikovao prisutnošću inteligencije (muftija, kadija, imama, derviša). Ovdje treba naglasiti često navođenje titule *efendi* uz imena, što takođe

ukazuje na obrazovanje tih ljudi, pa ih svakako treba uvrstiti u kategoriju inteligencije. Pominjani su i funkcioneri i službenici poput čehaje, defter-čehaje, dizdara, baždara, zabita, vekila, alemdara, itd. Od gradskih privrednika naišli smo na berbere, kovače, trgovce...

Bio bi neophodan temeljit prikaz popisa džematlija, koji su napravljene u svrhu organizovanja popravke i renoviranja gradskih džamija. Analizom ovih podataka, došlo bi se do činjenica o ekonomskom standardu u gračaničkom kadiluku tog vremena. Ovdje donosimo prijevod jednog takvog dokumenta u ovom sidžilu, a riječ je o renoviranju Pašića džamije:

Dok. br. 1

Vakuf u novcu namijenjen obnovi Paša-zade (Pašića) džamije:

Ibrahim, sin mula Ali-ef. 3.000

.....Osman-ef. 6.480

Bičo Mehmed..... 2.720

Trico Mustafa 5.560

Mustafa, sin Hasana Čauša 550

Mustafa Brkić 1.680

Hasan Malešić 1.480

Ismail Redžeb-oglu (Redžepović) 1.680

Mehmed, sin Dželila 2.480

Šaho Hasan Paša-zade (Pašić) 5.180

Mula Mehmed, sin Ismaila 5.640

Kovač Halil 4.800

Mustafa Mujić iz Bukovice 4.330

Mehmed Bijelić-oglu (Bjelićević) 1.620

Mehmed Spahija 4.480
 Hasan Siradž (Sarač?) 2.520
 Memiš Siradž (Sarač?) 3.480
 Ahmed Burek-oglu (Bureković) 1.480
 Osman 2.000
 Tahir iz Stuble 4.800
 Ibrahim Mahić 3.600

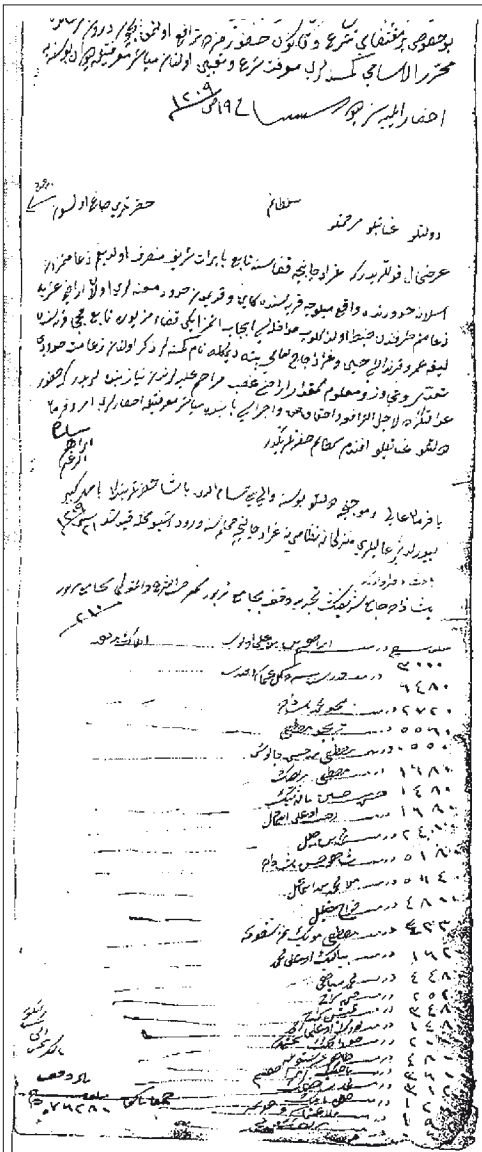
Mehmed Šahić 3.120
 Halil Babić 1.260
 Mula Osman i Hatidža 1.920
 Mehmed 420
 Ukupno: 76.280

Naišli smo na niz ostavinskih rasprava i standardnih formi vasiijet-nama. Može se uočiti da su u to vrijeme uvažavani osnovni postulati šerijata u pogledu raspolaganja vlastitim imetkom. Naime, čovjek koji ostavlja vasiijet, testament, može po svojoj volji raspolagati samo trećinom imetka koji ostaje iza njega. Dvije trećine obavezno idu nasljednicima, bio oporučilac za to ili ne. Tako ćemo ovdje donijeti prijevod jednog takvog dokumenta, iz kojeg se vidi da oporučilac trećinu imetka ostavlja u vakuf i slične dobrotvorne svrhe, dok se ne dira u druge dvije trećine.

Dok. br. 2

Umro je Mustafa-paša Senča, stanovnik mahale Mejdan, jedne od mahala u samom kadiluku Gračanica. Dok je još bio u životu, pri zdravom razumu, u želji da bude primljeno od Allaha i radi Njegovog zadovoljstva, trećinu svog imetka oporučio je u dobrotvorne svrhe, 187 groša u novcu, uz znanje suda i prisustvo Abdulla-ha aledmara, nadzornika Mustafa-ef. muderrisa i svih ostalih. Trećina je uz znanje pomenutih, namijenjena svakoj džamiji i mesdžidu koji se nalaze u kasabi i opravlku česme i kaldrme u dvije mahale. To je pravno potvrđeno godine 1210.

12 taksa za dolazak aledmara Abdulla-ha

Dokument br. 1

Taksa za nadzor

10 Za opravku česme Hajdarovića

10 Kaldirma do nove džamije

20 Uspostavljanje česme Čapkuša
(Čapkuša?)

4

20 Popodavanje hadži-Džaferove
džamije

10 Vakuf u novcu hadži-Džaferovoj
džamiji

10 Vakuf Hidajet-mahali

10 Vakuf džamiji u Olum-mahali

10 Vakuf Paša-zade džamiji

12 Vakuf mahalskoj Novoj džamiji

10 Vakuf džamiji u Čiriš mahali

11 Vakuf džamiji u Ahmed-pašinoj
mahali

10 Vakuf Halil-ef. džamiji

10 Vakufdžamiji

10 Vakuf džamiji u Vranić mahali

UKUPNO 187

Slovima: stoosamdesetsedam groša

Iznosi koji su određeni za gore na-vedene džamije i mesdžide su odvo-jeni i uz znanje suda, nadzor i uvid svijju, pravno je potvrđeno da je pre-dato u ruke mutevelije. To je pravno potvrđeno.

Slijede potpisi:

Ponos sudija, hadži Mustafa-efendi,

Ponos sudija, Zuhdi Salih-efendi,

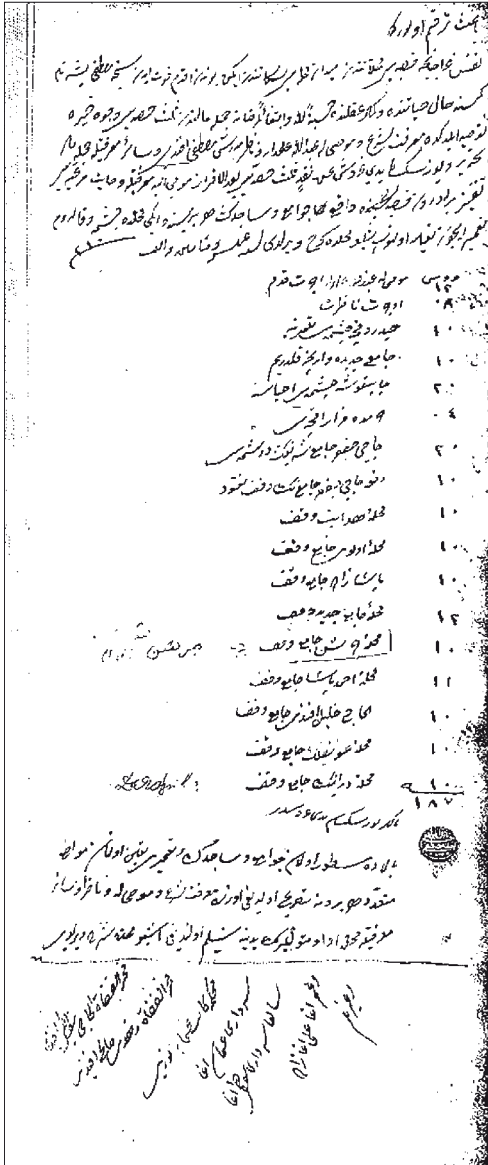
Sudski pisar, Osman Nuri

Serdari Osman-aga

.... Serdari Mustafa-aga

Omer-aga, Ali-aga-zade i drugi

Napomenut ćemo da je dokument praćen pečatom, na kojem je jasno ispisano ime ranije pomenutog ka-dije Mustafe.

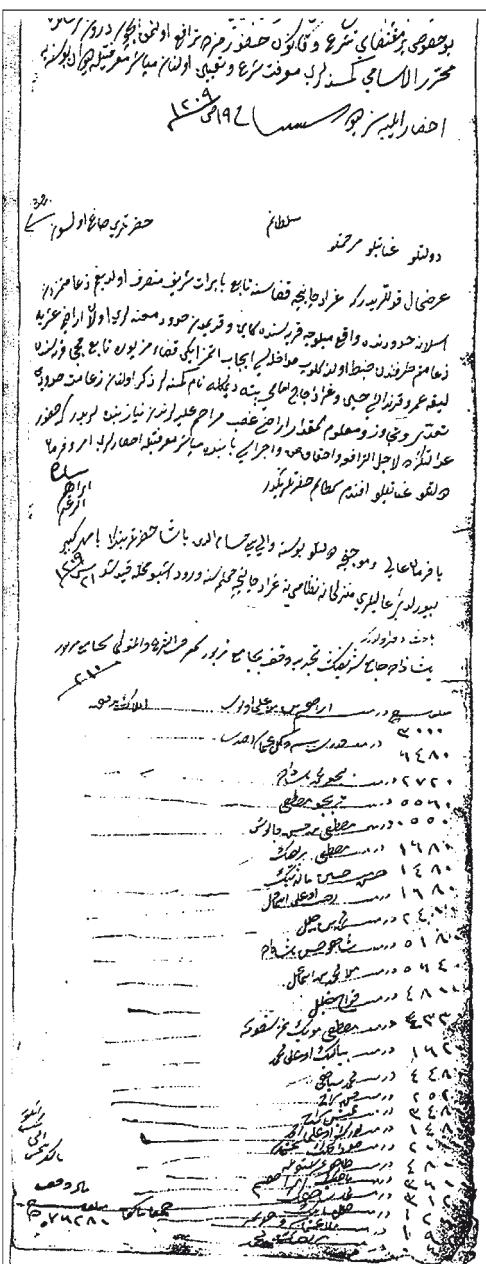
Dokument br. 2

Dok. br. 3

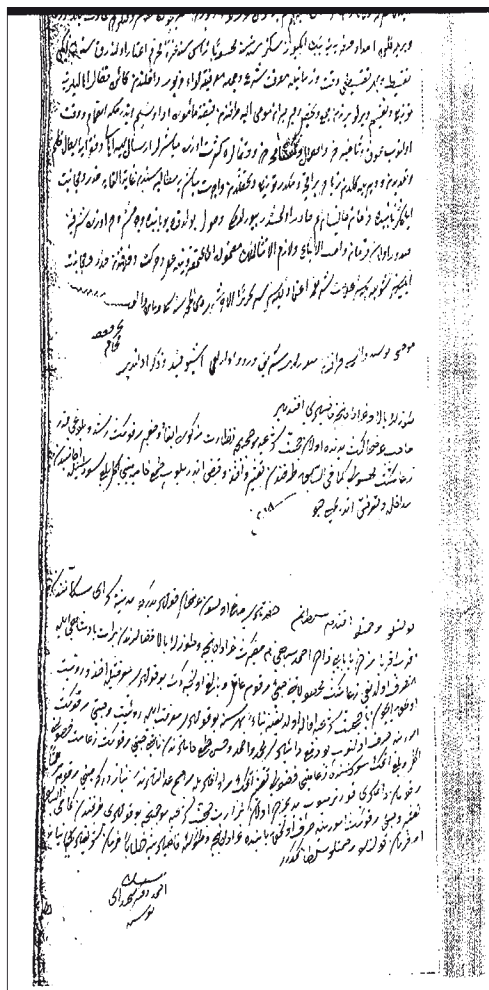
Predstavka. Zeamet u gračaničkoj onog što obuhvata moj zeamet, Lika kazi kojem sam ja mutesarriif na Omer i njegov brat Husejn iz sela osnovu berat-i šerifa, nalazi se u Medeđa koje pripada pomenutoj Miloči, selu na granici sa Slanom. Ranije je za granice uzimana ušurska Peta (Pita?) ljubazno su molili vašu usvišenu zapovijed i ferman za proceduru kojom bi se utvrdile granice pomenutog zeameta te da neko ne bi bio oštećen.

U potpisu je neki Ibrahim.

Dalje slijedi:

Dokument br. 3

Dokument br. 4

Na osnovu uzvišenog fermana i pomenutog djeteta. Ovaj put, Muhazapovijedi velikog bosanskog valije Hisameddin-paše prispjele su bujuruldiye u ured gračaničkog suda i to je zavedeno 21. (safera?) 1209. godine.

Dok. br. 4

Neka je zdrav visoko poštovani Sultan!

Riječ je o slijedećoj predstavi: jedan naš rođak, nastanjen u gradu Sarajevu, spahija Ahmed Babaji-zade, na osnovu padišahovog berata, mutesar-rif je zameta u kazama Gračanica i Donja Tuzla. Dok njegovo dijete ne postane punoljetno, prihodi sa ovog zameta se uzimaju i određuju svake godine, uz hudždžet-I šer'ije, u korist

pravedno svjedoče u vezi sa poslovima pomenutog djeteta u gračaničkoj i tuzlanskoj kazi, na osnovu pravnog akta koji imamo u rukama i onoga kako je ranije utvrđeno. Za to je izdat ferman-i šerif sretnog i milostivog sultana.

U potpisu:

Bosanski defter-čehaja Ahmed

NAPOMENE

- 1 Kopije sidžila sačuvao je rahm. prof. Osman Delić iz Gračanice, suradnik "Gračaničkog glasnika". Zahvaljujemo porodici prof. Delića, na ustupljenom materijalu (napomena Redakcije)